

PRIMELE TRADUCERI ALE BIBLIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI INFLUENȚA LOR ASUPRA UNITĂȚII LIMBII NAȚIONALE

Ps. drd. Iosif DIACONU

Universitatea București

Biblioteca-șef, Universitatea Adventus din Cernica

iosif.diaconu@uadventus.ro

Abstract: The First Translations of the Bible into Romanian and Their Influence on the Unity of the National Language

The Celebration of the Centenary of the Great Union gives us the opportunity to reflect on the factors that have sustained the perpetuity of the Romanian people over the centuries. One of these factors is the common language used by the Romanians in all three historical provinces and which has ensured the communication and transfer of ideas and values. One of the causes mentioned by the researchers regarding the unity of the Romanian language is the fact that, in the 16th and 17th centuries, the Bible was translated into Romanian. The translation of the Bible would, according to some scholars, have had a major impact on the uniformity of the Romanian literary language. In this study, we studied, in particular, the biblical prints of the Deacon Coresi and the Bible of 1688. Although these works had an influence that can not be denied, recent studies have highlighted a diminished role. The research included an analysis of the production process, as well as the social and political conditions and gave us a concrete image, helping us get out of the intuitive general picture that was originally proposed. However, when we speak of the influence of the Bible on the Romanian language, we must take into account not only the spread of books, but also the possibility of listening to them. At that time, most did not read Scripture, but listened it in the Church.

Keywords: Romanian union, Romanian language, Bible, Bible translation, Coresi the Deacon, typographer, *Biblia de la 1688*

Sărbătoarea centenarului unirii Țărilor Române ne oferă ocazia de a reflecta la toate aspectele care au concurat la dăinuirea etnică și culturală a românilor. Între elementele care au lucrat la rămânerea noastră peste veacuri, putem enumera colajul etnic daco-roman, cultura populară românească¹ și limba română².

Ține de spectrul evidenței faptul că, fără comunicare, adică fără o limbă comună, n-ar fi existat nicio posibilitate ca unitatea românilor să devină o realitate. Limba română este un liant esențial al perpetuării noastre, asigurând transferul culturii și omogenizarea acesteia. Prin limbă, românii au putut articula același chip al valorilor, credințelor și sentimentelor pe care le împărtășeau. Limba comună a dat expresie aceluiași *dor* și a așezat înainte același *rost*, ca să îl parafrazăm pe Noica, unui popor despărțit în atâtea feluri de *neășezământul vremurilor* (Nicolae Milescu Spătarul).

Limba română poate fi considerată un monument al poporului nostru deoarece a fost păstrată în condiții mult mai vitrege decât și-au putut păstra alte popoare limba. Modul cum, în ciuda divizării teritoriale, a administrației diferite și de multe ori ostile, românii au continuat să vorbească o limbă comună a făcut obiectul observației și cercetărilor încă de la cronicari încoace.³

În acest articol ne vom îndrepta și noi atenția asupra păstrării unității limbii române, analizând una dintre cauzele propuse de lingviști, anume traducerea Bibliei. Ne vom referi aici la primele traduceri ale Bibliei în limba română și vom încerca să evaluăm efectul acestora asupra formării limbii române și asupra omogenizării ei în toate zonele locuite de români.

Descoperirea tiparului și predilecția inițială a tehnicii pentru carte religioasă a dat un impuls puternic traducerii Bibliei în limbile folosite de fiecare popor. În acest fel, Biblia a fost, de obicei, abecedarul popoarelor

1 „Vreau să vorbesc despre singura prezență vie încă, deși nemuritoare, nemuritoare, deși așa de terestră, despre unanimitățile noastre înaintaș fără de nume, despre satul românesc.” (Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc* – Discurs de recepție în Academia Română, 7 iunie 1937 în Lucian Blaga, *Izvoade*, București: Humanitas, 2011, p. 14).

2 Este discutabil în ce măsură se poate adăuga aici, așa cum propun unii specialiști, religia. Din perspectiva noastră, elementul religios poate fi discutat ca parte a culturii populare românești, nefiind un element de-sine-stătător.

3 „Așijderea și limba noastră din multe limbi este adunată și ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinprejur, măcară că de la Râm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-amestecate. (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*).

creștine, deoarece prin larga răspândire a conlucrat la unificarea limbii unui popor și la stabilirea unui standard lingvistic în limbile respective. Acesta este cazul limbii germane, la a cărei formare a contribuit traducerea realizată de Martin Luther, apărută pentru prima dată în 1534.⁴

Prima traducere integrală în limba română a fost *Biblia de la 1688*. Despre această lucrare s-a spus că „*Biblia de la București*, a lui Șerban Cantacuzino, din 1688, [...] este pentru limba română ceea ce este pentru cea germană Biblia lui Martin Luther.”⁵ Totuși, înainte de această monumentală tipăritură pentru limba și cultura românească au apărut alte traduceri parțiale ale Sfințelor Scripturi. Ne gândim în mod deosebit aici la tipăriturile diaconului Coresi, care precedă cu un secol *Biblia de la București*.

În acest studiu ne vom concentra asupra acestor două momente esențiale ale traducerii Bibliei în limba română, adică tipăriturile lui Coresi și *Biblia de la București*, încercând să prezentăm o imagine despre impactul pe care l-au avut asupra dezvoltării și unificării limbii vorbite de noi.

1. Tipăriturile biblice românești ale lui Coresi și influența lor asupra limbii române

În această secțiune ne vom opri atenția asupra tipăriturilor biblice românești ale diaconului Coresi. Aceasta pentru că Coresi a tipărit și cărți bisericești, folosite în desfășurarea slujbelor de cult ortodoxe, iar unele lucrări au fost redactate în limba slavonă. Pentru acest studiu ne interesează numai textele biblice românești produse de Coresi.

1.1. Tipăriturile biblice românești ale diaconului Coresi

Înainte de a ne arunca privirile asupra lor trebuie să consemnăm un alt fapt de importanță istorică pentru limba și cultura română. Anume, primul text biblic ce a văzut lumina tiparului în limba română este *Evangheliarul de la Sibiu*, tipărit între anii 1551 – 1553. Acesta este al doilea text tipărit în românește despre care avem cunoștință, după *Catehismul românesc* (luteran), care a apărut tot la Sibiu în anul 1544. Ambele lucrări

4 Noul Testament apăruse deja din 1522. Vezi Reformation Anniversary 2017, *A hit for centuries – the Luther Bible still shapes Germany today*, [on-line] [accesat la 25 septembrie 2018]. Disponibil la adresa: <https://www.luther2017.de/en/reformation/and-culture/images-and-the-bible/a-hit-for-centuries-the-luther-bible-still-shapes-germany-today/>

5 George Călinescu, *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, București: Fundația regală pentru literatură și artă, 1941 reprodusă în facsimil la București: Semne, 2003, p. 14.

de la Sibiu sunt, cel mai probabil, lucrarea aceluiași meșter pe nume Filip Moldoveanu și au fost realizate la inițiativa protestanților luterani în ideea răspândirii Reformei printre români.

Tot din preocuparea factorilor protestanți vor vedea lumina și textele biblice tipărite de Coresi. Despre Diaconul Coresi nu avem foarte multe informații, însă știm că era originar din Țara Românească și și-a făcut ucenicia în meșteșugul tiparului la Târgoviște. Cea mai mare parte a activității lui a desfășurat-o la Brașov, unde a venit chemat de judele Johannes Benckner (Hanăș Beagner).

Psaltirile tipărite de Coresi ce ni s-au păstrat până azi consemnează o preocupare adâncă a lui Coresi: „Cu mila lu Dumnezeu eu diaconu Coresi, déca văzuiu că mai toate limbile au cuvântulu lu Dumnezeu în limba lor, numai noi Rumânii n'ăvămu.”⁶ Această consemnare apare în *Psaltirea* de la 1570 și a fost preluată și în *Psaltirea slavo-română* de la 1577. Coresi a tipărit cinci cărți biblice cu text în limba română. Este vorba despre *Tetraevangheliarul* (1561), *Lucrul apostolesc* (1566) și două *Psaltiri* (1568, 1570) dintre care s-a păstrat până azi doar a doua. În anul 1577 a mai publicat încă o *Psaltire* bilingvă slavo-română, care de asemenea s-a păstrat.

Tetraevangheliarul coresian este a doua lucrare ce redă un text biblic în limba română, după *Evangheliarul* de la Sibiu, tipărit cu aproximativ zece ani mai devreme. Textul este o traducere după un izvod slavon, realizată după unii specialiști fie de către Coresi și ajutoarele sale, fie de către preoții ortodocși din Șcheii Brașovului.⁷

La cinci ani după această lucrare Coresi mai scoate din teascurile tiparniței din Brașov *Lucrul apostolesc*, continuarea firească a *Evangheliilor*. Lucrarea, realizată tot sub oblăduirea judeului Brașovului, conține nu numai *Faptele apostolilor*, ci și anumite *Epistole* ale Noului Testament. Traducerea fost realizată de către un singur traducător care a folosit două izvoade slavonești. Pe lângă acestea sunt similitudini evidente cu traducerea lui Luther a Sfintei Scripturi, precum și cu anumite versiuni latine.⁸

Începând cu anul 1568 Coresi a început să tipărească în limba română *Psaltiri*. A fost un pas natural, deoarece după evangheliile și epistole,

6 Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508 – 1830*, Tom. I, București, 1903, p. 56.

7 Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București: Minerva, 1994, p. 70.

8 *Ibid.*, p. 93-95.

Psalmii au făcut parte dintre cele mai iubite cărți biblice. Din păcate, ediția din 1568 nu s-a păstrat până azi. Despre existența sa știm dintr-o consemnare a lui G. Săulescu, care a publicat în anul 1840 o listă de cuvinte „din cea mai veche psaltire pe românie adusă de diaconul Coresi și tipărită la Brașov la anul 1568.”⁹ Este foarte probabil ca, pentru următoarele două *Psaltiri*, Coresi să fi preluat textul publicat inițial la 1568.

Următoarea *Psaltirea* a fost tipărită în anul 1570 la comanda episcopului reformat român Pavel Tordași. După alți șapte ani Coresi prelucrează un volum psaltic bilingv slavo-român, cu textul românesc amestecat cu cel slavonesc fără spații între ele (*scriptio continua*), delimitarea făcându-se printr-un punct așezat între cele două versiuni.¹⁰

În ceea ce privește traducerea, Coresi se prezintă în cuvântul de final al *Psaltirii slavo-române* ca tipograf, dar și ca traducător. Totuși această din urmă calitate este pusă la îndoială de specialiști care au ajuns la concluzia că „cercetările mai noi au demonstrat că toate versiunile românești din secolul al XVI-lea ale *Psaltirii*, rotacizante sau nerotacizante, manuscrise sau tipărite, descind dintr-o unică traducere. Astfel, textul românesc pe care l-a avut Coresi la dispoziție ar fi o lucrare realizată în zona Banat-Hunedoara, iar manuscrisul pus sub tipar de Coresi provenea din Moldova, fapt confirmat de elementele moldovenești pe care le conțin tipăriturile din 1570 și 1577.”¹¹

Activitatea de tipărire a lui Coresi s-a încheiat în anul 1583, când a scos din teascurile tiparniței un *Evangheliar* slavonesc. Însă, Coresi i-a predat meșteșugul tiparului fiului său Șerban care, împreună cu diacul Mărian, a tipărit prima traducere a unor cărți din Vechiul Testament în limba română, Este vorba despre *Palia de la Orăștie*, o lucrare care conține primele două cărți biblice (Geneza și Exodul), dar care inițial, se pare că, ar fi cuprins și *Leviticul și Numeri*.

Sub semnătura meșterului Șerban Coresi a mai ieșit o tipăritură, lucrată la Brașov în anul 1589. Este vorba despre o *Psaltire* bilingvă slavo-română al cărei text este tributar ediției tipărite de tatăl său în 1577. Textele bilingve ale *Psaltirilor* erau folosite pentru a învăța slavona prin

9 *Ibid.*, p. 123.

10 *Ibid.*, p. 10-11.

11 *Ibid.*, p. 129.

intermediul românei¹², deoarece slavona era din ce în ce mai puțin cunoscută de către preoți¹³, cât și pentru confruntarea textului românesc cu cel slavon pentru a „risipi bănuiala de erezie.”¹⁴

Așadar, la sfârșitul secolului al XVI-lea limba română găzduia cele mai importante texte ale Vechiului și Noului Testament. Românii puteau citi Geneza, Exodul și poate chiar mai mult din *Palia de la Orăștie*, psalmii din mai multe ediții de *Psaltiri*; textele fundamentale pentru creștini, evangheliile, se puteau citi din *Tetraevangheliare*, iar detalii despre lucrările apostolilor și mersul bisericii creștine primare puteau afla din *Lucrul apostolesc*, ce conținea atât *Faptele apostolilor*, cât și anumite epistole ale lor.

1.2. Efectele tipăriturilor lui Coresi asupra limbii române

După cum știm, primul document scris în limba română care s-a păstrat datează din secolul al XVI-lea – *Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung, 1521*. După această primă consemnare, desigur, au mai apărut și alte documente, însă toate de mici dimensiuni. Cu siguranță că limba română a aceluia secol era suficient de bogată pentru a oferi resurse lingvistice suficiente pentru a reda textul sacru al Bibliei. Totodată, o întreprindere atât de complexă trebuie să fi solicitat eforturi considerabile din partea traducătorilor din cauză că româna nu se mai întâlnește cu o asemenea nevoie de exprimare.

Tipăriturile lui Coresi au un loc unic în cultura română, iar faptul că o parte însemnată a lucrărilor lui au fost publicate în limba română plasează activitatea lui Coresi între cele mai importante acțiuni istorice care au dus la construirea limbii române literare și la impunerea ei ca limbă oficială și de cult.

Însă, măsura în care au contribuit lucrările coresiene la articularea și așezarea limbii române este încă o chestiune aflată în dezbatere. Inițial, lingviștii și istoricii au emis aprecieri entuziaste asupra contribuției tipăriturilor lui Coresi în ceea ce privește influențarea limbii române. Astfel, Al. Rosetti spune despre Coresi și ucenicii săi că „au făcut ca tipăriturile lor să fie înțelese de un cerc mai larg de cititori și să constituie, totodată,

12 Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*. București: Editura Științifică și enciclopedică, 1985, p. 310.

13 Stela Toma, *Coresi – Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1889*, București: Editura Academiei, 1976, p. 7.

14 *Ibid.*, p. 17.

bazele pe care s-a dezvoltat limba română literară. La baza limbii române literare stă, deci, graiul din nordul Munteniei și sud-estul Ardealului.”¹⁵ Pentru reputatul cercetător român era „neîndoios că tipăriturile lui Coresi au pătruns în întreg teritoriul românesc.”¹⁶ Faptul că tipăriturile coresiene s-au găsit în toate provinciile locuite de români a fost văzut ca un argument al circulației largi pe care l-au avut cărțile coresiene. Mai mult decât atât „muntenismele din scrierile lui Varlaam și Dosoftei”¹⁷ dovedesc faptul că la baza limbii literare s-au impus particularități ale limbii din Țara Românească, prin intermediul cărților tipărite de Coresi.

Nicolae Cartojan argumentează și el în favoarea răspândirii cărților românești plecând tot de la argumentul că „în toate ținuturile românești s-au găsit, până în vremurile noastre, exemplare ieșite din teascurile primei tipografii românești din Brașov.”¹⁸ Pe lângă negustori, cărțile tipărite la Brașov s-au răspândit și datorită campaniilor militare ale lui Mihai Viteazul. „Astfel, Coresi, folosind graiul din sud-estul Ardealului și din Țara românească, a îndeplinit, fără să bănuiască, o operă de o importanță deosebită în cultura noastră: a pus primele pietre solide la temeliiile limbii literare de azi.”¹⁹

O nouă contribuție asupra importanței operei lui Coresi au avut-o, mai târziu, cercetătorii Ion Gheție și Alexandru Mareș. Mai întâi, cei doi cercetători prezintă o argumentație care pledează pentru un număr redus de exemplare ce ieșeau din teascurile tipografiei lui Coresi. Ei îl citează pe G. Blucher care „urmărind filigranele din fiecare tipăritură coresiană, în special fașionile de hârtie însemnate cu o anumită variantă, autorul (Blucher) a stabilit, pe baza unei formule matematice, tirajele aproximative pentru unele dintre aceste cărți. Cele de format redus prezintă, de obicei, tiraje situate în jurul a 300 – 400 de exemplare, în timp ce tipăriturile de format in-folio cunosc un tiraj mai scăzut, de circa 150 – 200 de exemplare.”²⁰ Având în vedere acest număr restrâns de exemplare, se re-

15 Alexandru Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu. *Istoria limbii române literare*. vol I, ed. a II-a, București: Minerva, 1971, p. 61. Vezi și pag. 74.

16 Ibid., 62.

17 Ibid.

18 Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*. București: Editura Fundației culturale române, 1996, p. 107.

19 Ibid.

20 Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, p. 323.

duce destul de mult capacitatea de impact al cărților coresiene în ceea ce privește limba. Cei doi cercetători pun laolaltă limba textelor coresiene și limba altor monumente literare de la sfârșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor. După o analiză atentă și scrupuloasă făcută pe baza a 12 particularități fonetice (11) și morfologice (1) cei doi specialiști au ajuns la concluzia că „cercetarea noastră sfârșește prin a reduce în mare măsură proporțiile exercitate de cărțile coresiene asupra limbii române literare. [...]. Influența exercitată de cărțile coresiene asupra scrisului literar românesc poate fi descifrată numai în unele copii executate după originale coresiene, și ea e practic absentă în acele lucrări care nu sunt reproduceri după cărțile tipărite de diaconul Coresi.”²¹

Dacă rezonanța tipăriturilor lui Coresi nu este atât de mare pentru limba română literară pe cât afirmaseră pe baze intuitive voci ilustre ale istoriei literare românești, totuși, nu putem pune la îndoială că însuși faptul de a tipări cărți în limba română a avut greutatea sa la înrădăcinarea limbii române ca limbă de stat și de cult. Nu putem contesta faptul că tipăriturile lui Coresi, chiar dacă nu erau realizate într-un tiraj foarte numeros, erau cu mult mai multe decât manuscrisele în limba română care circulau până atunci.

Trebuie consemnat și faptul că această literatură biblică și bisericească era, de cele mai multe ori destinată, nu citirii, pentru că foarte puțini știau să citească, ci ascultării. Dacă nu sunt foarte mulți cei care au putut citi scrierile românești ale lui Coresi, cu siguranță, numărul celor care le ascultau crește considerabil. Astfel, dacă înrâurirea scrierilor coresiene asupra limbii literare este un fapt limitat, totuși dorința lui de a da *cuvântulu lu Dumnezeu* pe limba românilor trebuie să fi avut un ecou mai extins, nu doar datorită cititului, cât a ascultării.

2. Biblia de la București și influența ei asupra limbii române

Vârful realizărilor tipografice din veacul al XVII-lea este reprezentat de așezarea între aceleași coperți a tuturor cărților Sfințelor Scripturi. Acest lucru a fost înfăptuit în anul 1688 de către domnitorul muntean Șerban Cantacuzino. Volumul este cunoscut ca *Biblia de la 1688* sau *Biblia lui Șerban Cantacuzino*.

²¹ Ibid., p. 369..

2.1. Primele traduceri integrale ale Noului și Vechiului Testament

Nu putem să vorbim despre Biblia de la București fără ca, mai întâi, să amintim și celelalte traduceri biblice românești din veacul al XVII-lea care precedă și de care depinde în aspecte esențiale *Biblia* bucureșteană.

Prima jumătate a secolului menționat nu cunoaște nicio lucrare biblică tipărită în limba română. Abia în anul 1648, la Alba Iulia (Bălgrad) a fost tipărit primul Nou Testament integral în românește. Demersul tipografic i-a aparținut mitropolitului ortodox Simion Ștefan, care a cârmuit Biserica Ortodoxă din Ardeal între anii 1643 – 1656. Lucrarea a fost realizată „cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltuiala a măriei sale”²², principele Gheorghe Rakoczy I.

Traducerea a fost realizată de către ieromonahul Silvestru, iar după moartea acestuia, chiar de către mitropolitul Ștefan. El mărturisește că a folosit mai multe izvoade pentru această traducere, „ce toate câte am putut afla, grecești și sîrbești și lătinești.”²³

A fost o ediție deosebit de răspândită, dovadă fiind și cele peste 160 de copii care au ajuns până la noi.²⁴ Pe lângă acest fapt, se poate constata faptul că Noul Testament din *Biblia de la București* este „în mare măsură influențat de Noul Testament de la Bălgrad.”²⁵

O altă operă de traducere a Bibliei care a avut o influența și mai mare asupra *Bibliei de la București* este traducerea Vechiului Testament de către Nicolae Milescu. Nicolae Milescu a fost un demnitar erudit, cunosător a șapte limbi. El a slujit domni moldoveni, munteni, cât și pe țarul Aleksei Mihailovici. Milescu a fost educat la Constantinopol, fiind în strânsă legătură cu patriarhul Dositei al Ierusalimului. Tocmai în anii petrecuți la Constantinopol (1661 -1664) a săvârșit Milescu prima traducere integrală a Vechiului Testament în limba română.

Traducerea lui Milescu se remarcă prin faptul că nu a folosit o versiune slavonă a Scripturii, ci una grecească, protestantă. „Nicolae SpătaŃriul Moldovan, dascăl și învățat în limba elinească, care l-au izvodit de

22 *Noul Testament de la Bălgrad 1648*. Alba Iulia: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988. p. 109.

23 Ibid.

24 Mihai Ciurea, *The Most Important Romanian Versions Of The Bible în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Ploșșor”*, nr. XI/2010, p. 66.

25 Mihai Ciurea. *Op. cit.*, p. 71.

pre izvodul elinesc, ce se-au fost tipărit la Frongfort.”²⁶ Este vorba despre o versiune apărută la Frankfurt în anul 1597. Pe lângă textul grecesc, Milescu, care era poliglot, s-a ajutat și de versiunea slavonă a cneazului Constantin tipărită la Ostrog (1581), cât și de versiuni latine.²⁷

Traducerea lui Milescu nu a fost tipărită niciodată, dar a fost preluată de mitropolitul Dosoftei al Moldovei. „În anul 1686, manuscrisul remaniat de Dosoftei (singur sau în colaborare cu alți cărturari) a fost adus în Muntenia de episcopul Mitrofan (însoțit probabil de ieromonahul Atanasie de la Agapia).²⁸ În acest mod a fost preluat de către Radu și Șerban Greceanu și introdus în *Biblia* de la București. Astfel, chiar fără să vadă vreodată lumina tiparului, traducerea lui Milescu a fost perpetuată prin intermediul *Bibliei* bucureștene, fără ca artizanii acesteia să menționeze și să recunoască acest lucru.

2.2. *Biblia de la 1688*

În acest fel ajungem la *Biblia de la București* din anul 1688. Această realizare a domnitorului Șerban Cantacuzino a rămas un reper în istoria noastră culturală, fiind prima Biblie integrală românească. Răspunderea acestei lucrări a fost încredințată unui anume Gherman de Nissa începând cu anul 1882. Gherman a murit fără să termine lucrarea și noii responsabili au fost numiți Radu și Șerban Greceanu. Aceștia, împreună cu Mitrofan, fostul episcop de Huși și cu alți „ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de cea elinească având știință ca să o tălmăcească, carii, luând lumină și dentr-alte izvoade vechi și alăturându-le cu cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrearea lui Dumnezeu o au săvârșit, precum să veade.”²⁹ Din predoslovii aflăm că textul folosit pentru traducere este, asemenea lui Nicolae Milescu, ediția „ce au fost tipărit la Froncofort.”³⁰ Analiza textuală a relevat faptul că editorii *Bibliei* nu doar că au folosit aceeași ediție de la Frankfurt, ci au preluat în mod extins tălmăcirea eruditului moldav. Un alt aspect asemănător cu

26 Nicolae Cartoian. *Op. cit.*, p. 213.

27 Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*. Cluj-Napoca: Dacia, 1979, p. 118, 119.

28 Emanuel Conțac, *Tradiția biblică românească – o prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi*. În *Studii teologice, seria III, anul VII*, nr. 2, aprilie – iunie, București, 2011, p. 26.

29 *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură – 1688*. București: EIBMBOR, 1997, p. XXIII.

30 *Biblia 1688*, p. 933.

traducerea lui Milescu este că și *Biblia* de la București a păstrat apocrifa *Despre rațiunea dominantă* (Despre singurul ȋiitoriu gând), considerată eronat ca fiind scrisă de Iosif Flavius. Omiterea conștientă a lui Nicolae Milescu din lista celor care au contribuit cu traducerea lui la realizarea *Bibliei* bucureștene se datorează contextului politic de atunci. Milescu ieșise din grațiile patriarhului Dositei, personalitate cu mare influență în lumea ortodoxă de atunci și în țările române.³¹

Șerban nu a mai apucat să vadă *Biblia* finalizată, isprăvirea ei revenindu-i succesorului și nepotului său Constantin Brâncoveanu. Voievodul dorea însă cu tot dinadinsul să vadă *Biblia*, motiv pentru care editorii au trebuit să grăbească procesul de realizare și să elimine folositoarele notele explicative ce apăreau în manuscris.³² *Biblia* a fost tipărită la București cu binecuvântarea mitropolitului Theodosie. Episcopul Mitrofan, meșterul tipograf, a lucrat un an de zile la această operă, din 27 octombrie 1678 până la 1 noiembrie 1688. O implicare importantă a avut-o și stolnicul Constantin Cantacuzino, fratele erudit al domnitorului.

2.3. *Biblia de la București și formarea limbii române*

Sunt mai multe motive care pot fi înaintate pentru a evidenția *Biblia de la 1688*. În primul rând este prima ediție integrală a Sfintei Scripturi în limba română. În al doilea rând, *Biblia de la București*, „a devenit un real etalon pentru traducerile de mai târziu”³³ și textul standard folosit de Biserica Ortodoxă din Țările Române până la versiunea sinodală din 1914. În al treilea rând, *Biblia* de la 1688 reprezintă un reper lingvistic, deoarece, „prin intermediul ei, s-a pus în circulație o limbă literară ce reprezenta sinteza traducătorilor eclesiastici români de până atunci și, prin ea, se deschidea calea pe care se va dezvolta limba română literară de mai târziu.”³⁴

Unii dintre cei mai de seamă istorici și oameni de cultură consideră că „*Biblia de la București*, a lui Șerban Cantacuzino, din 1688, [...] este pentru limba română ceea ce este pentru cea germană *Biblia* lui Martin

31 Vezi Mioara Dragomir, *Nicolae Milescu Spătarul și traducerea Bibliei – câteva aspecte*: [on-line] [accesat la 30 septembrie 2018]. Disponibil la adresa: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A19629>

32 Vezi Emanuel Conțaș, *Tradiția biblică românească...*, p. 28.

33 Petre Semen, *Observații critice cu privire la traducerea Bibliei de la 1688*. În *Text și discurs religios*, vol 1, 2009, p. 145.

34 *Ibid.*, p. 136.

Luther.”³⁵ Sau, în cuvintele lui Nicolae Cartoian, Biblia amintită este „sin-teza tuturor sforțărilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate Țările Românești.”³⁶ Recent, un cercetător considera că este temeinic să privim *Biblia de la București* ca „un vârf pentru perioada veche a istoriei limbii literare și un monument cultural românesc.”³⁷

Alți cercetători, pornind mai degrabă de la preocupări legate de istoria textului, decât să ofere o imagine istorică de ansamblu, au argumentat că, „în ciuda enormei sale importanțe culturale și a statutului său simbolic de excepția, textul de la 1688 este în fapt o traducere minată de literalitate, cu ample, ample pasaje ilizibile.”³⁸ *Biblia de la București* ar fi putut să se înalțe la nivelul celor mai generoase descrieri amintite mai sus, dacă anumite ambiții politice ale vremii n-ar fi sărăcit opera de punerea în practică a bunelor intenții planificate inițial.

Biblia de la București din 1688 rămâne un reper pentru istoria religioasă și culturală românească, aducându-și aportul său la cristalizarea și statornicirea limbii române ca limbă de stat și de cult. Cu toate că existau condiții ca aceasta să fie mai bine așezată și îmbogățită cu un aparat critic, ceea ce i-ar fi sporit valoarea, planurile și necesitățile timpului ne-au oferit-o într-o formă ușor grăbită.

Finalul secolului al XVII-lea găsește încă limba română în lupta de statornicire ca limbă de stat și de cult. Chiar dacă se va mai scrie până la Cuza cu slove chirilice, izbânda ei ca limbă oficială nu era departe. La acest lucru a contribuit, fără îndoială, faptul că, în pofida *neășezământului vremurilor* (Nicolae Milescu, ms. 45), au existat oameni care au luptat ca Sfânta Scriptură să poposească în casa graiului românesc.

Concluzii

Elitele politice și cărturarii din Evul Mediu au avut o contribuție importantă la construirea limbii române prin preocuparea lor de a traduce și a tipări textele biblice. Am observat că de acest fapt sunt responsabile, în

35 George Călinescu, *Op. cit.*, p. 14.

36 Nicolae Cartoian, *Op. cit.*, p. 395.

37 Mihai Ciurea, *Op. cit.*, p. 72.

38 Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București, 2008, p. 514 apud Emanuel Conțac, *Tradiția biblică românească...*, p. 25.

primul rând, autoritățile germane și maghiare din Transilvania. Ei au inițiat traducerea Bibliei în limba română cu scopul de răspândi cunoaștere Bibliei și ideile protestante printre români.

În Țara Românească și Moldova va trebui să așteptăm a doua parte a secolului al XVII-lea ca să vedem o preocupare a autorităților bisericesti și de stat pentru traducerea Bibliei. Mediul bisericesc ortodox nu avea ca prioritate publicarea Bibliei, ci a cărților de cult. Instruirea preoților în ritual era mai stringentă pentru desfășurarea serviciilor religioase decât cunoaștere Bibliei. Pe lângă acest fapt, Constantinopolul interzicea folosirea altor limbi decât greaca și slavona pentru desfășurarea cultului. În acest context, demersurile mitropolitului Dositei în Moldova și, puțin mai târziu, ale lui Antim Ivireanul în Țara Românească, de a folosi româna la slujbe sunt mai mult decât curajoase.

Cât privește impactul celor mai importante traduceri biblice privind dezvoltarea și unificarea limbii române, am luat în studiu în acest articol lucrările lui Coresi din secolul al XVI-lea și *Biblia de la București, din secolul al XVII-lea*.

În privința textelor biblice coresieni, opiniile mai vechi care anunțau o largă influență a acestora asupra limbii române au fost temperate de cercetările mai recente. Pledoaria pentru un impact mai mic este fundamentată pe trei argumente: tirajele au fost modeste, prețurile erau ridicate pentru acea perioadă și, faptul că erau produse la inițiativa protestanților, ridica suspiciuni și rezerve în rândul preoțimii ortodoxe de dincoace de Carpați motiv pentru care nu erau promovate.

Totuși, ținând cont de faptul că în acea perioadă nu se găseau prea mulți oameni capabili să citească, considerăm că impactul tipăriturilor coresiene asupra limbii române nu trebuie căutat numai în numărul redus de copii și în prețul ridicat al acestora. O măsura a influenței acestora trebuie atribuită și faptului că erau mult mai mulți care ascultau textele atunci când erau citite în Biserică. Deși este dificil de făcut o analiză bazată pe audierea textului, totuși este un factor care nu trebuie omis.

În ceea ce privește *Biblia de la București*, desigur, aceasta are o importanță deosebită pentru poporul român, atât în ceea ce privește înrâurirea spirituală pe care a avut-o, cât și definitivarea limbii române literare și stabilirea ei ca limbă de stat și de cult. Eforturile lui Dosoftei și ale lui Antim Ivireanul de a introduce româna ca limbă de cult au fost înlesnite

de faptul că româna avea o Biblie a ei. Totuși, ca și în cazul tipăriturilor coresiene, opiniile generoase mai vechi cu privire la influența ei asupra limbii și culturii române au fost redimensionate de cercetători mai recentți care au constatat că traducerea ar fi putut fi mai riguroasă, iar expresivitatea limbajului ar fi putut fi mai fertilă, dacă anumite interese politice n-ar fi încercat să facă din realizarea *Bibliei* un titlu de glorie personală. Singularitatea acestei ediții integrale va rămâne mai bine de un secol, până în 1795, când la Blaj, Samuil Micu, va izbuti o nouă traducere realizată fără urgențe nepotrivate.

La finalul secolului al XVII-lea putem constata că dorul lui Coresi de a avea *cuvântulu lu Dumnezeu* în română s-a împlinit și odată cu el limba română a primit un sprijin esențial în dezvoltare și uniformizare.

Bibliografie

Monografii

- ✦ BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva. *Bibliografia românescă veche 1508 – 1830*. tom. I, București, 1903, 572 de pagini.
- ✦ *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură – 1688*. București: EIBMBOR, 1997, 999 de pagini.
- ✦ BLAGA, Lucian. *Izvoade*. București: Humanitas, 2011.
- ✦ CARTOJAN, Nicolae. *Istoria literaturii române vechi*. București: Editura Fundației culturale române, 1996, 483 de pagini.
- ✦ CĂLINESCU, George. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Fundația regală pentru literatură și artă, 1941 reproducă în facsimil la București: Semne, 2003, 948 de pagini.
- ✦ CÂNDEA, Virgil. *Rațiunea dominantă*. Cluj-Napoca: Dacia, 1979, 381 de pagini.
- ✦ GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru. *Diaconu Coresi și izbânda scrisului în limba română*. București: Minerva, 1994, 394 de pagini și Anexe.
- ✦ _____. *Originile scrisului în limba română*, București: Editura Științifică și enciclopedică, 1985, 464 de pagini.
- ✦ NOUL TESTAMENT de la Bălgrad 1648. Alba Iulia: Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1988, 907 pagini.
- ✦ ROSETTI, Alexandru, CAZACU, B., ONU, Liviu. *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. a II-a, București: Minerva, 1971, 671 de pagini.

- ♦ TOMA, Stela. *Coresi – Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. București: Editura Academiei, 1976, 779 de pagini.

Studii și articole

- ♦ CIUREA, Mihai. The Most Important Romanian Versions Of The Bible. În *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Ploșor”*, nr. XI/2010, p.63 – 84.
- ♦ CONȚAC, Emanuel. Tradiția biblică românească – o prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi. În *Studii teologice, seria III, anul VII*, nr. 2, aprilie – iunie, București, 2011, p. 9 – 93.
- ♦ SEMEN, Petre. Observații critice cu privire la traducerea Bibliei de la 1688. În *Text și discurs religios*, vol 1, 2009, p 135 – 146.

Resurse web

- ♦ DRAGOMIR, Mioara. *Nicolae Milescu Spătarul și traducerea Bibliei – câteva aspecte*: [on-line] [accesat la 14 mai 2018]. Disponibil la adresa: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A19629>.
- ♦ MUNTEANU, Eugen. *Reforma și începuturile limbii române literare în Dilema veche*: [on-line] [accesat la 15 mai 2018]. Disponibil la adresa: <http://dilemaveche.ro/sectiune/societate/articol/reforma-si-inceputurile-lingbii-romane-literare>.
- ♦ REFORMATION Aniversary 2017, *A hit for centuries – the Luther Bible still shapes Germany today*, [on-line] [accesat la 25 septembrie 2018]. Disponibil la adresa: <https://www.luther2017.de/en/reformation/and-culture/images-and-the-bible/a-hit-for-centuries-the-luther-bible-still-shapes-germany-today/>.